Grzegorz Blicharz

UDZIAŁ PAŃSTWA W SPADKU. RZYMSKA MYŚL PRAWNA W PERSPEKTYWIE PRAWNOPORÓWNAWCZEJ

EUROPEJSKA TRADYCJA PRAWNA

CADUCU

OD.NOWA

UDZIAŁ PAŃSTWA W SPADKU. RZYMSKA MYŚL PRAWNA W PERSPEKTYWIE PRAWNOPORÓWNAWCZEJ

EUROPEJSKA TRADYCJA PRAWNA

PORÓWNAWCZO-HISTORYCZNE STUDIA Z PRAWA PRYWATNEGO

TOM 2

REDAKCJA NAUKOWA:

WOJCIECH DAJCZAK
TOMASZ GIARO
FRANCISZEK LONGCHAMPS DE BÉRIER

GRZEGORZ BLICHARZ

UDZIAŁ PAŃSTWA W SPADKU. RZYMSKA MYŚL PRAWNA W PERSPEKTYWIE PRAWNOPORÓWNAWCZEJ

KRAKÓW 2016

Recenzenci:
prof. Wojciech Dajczak
prof. Paweł Księżak

Copyright © Grzegorz Blicharz 2016

Projekt okładki: Piotr Szostek
Projekt układu typograficznego i skład: Elżbieta Wiencek
Koordynacja wydania: Wydawnictwo OD.NOWA

Wydawnictwo OD.NOWA
ul. Mieszka I 38
43-300 Bielsko-Biała
e-mail: biuro@wydawnictwo-odnowa.pl
strona: www.wydawnictwo-odnowa.pl

Publikacja sfinansowana ze środków
Katedry Prawa Rzymskiego
Wydziału Prawa i Administracji
Uniwersytetu Jagiellońskiego

Praca naukowa finansowana
ze środków budżetowych na naukę w latach 2012-2016
jako projekt badawczy w ramach programu pod nazwą
„Diamentowy Grant”

Spis treści

Przedmowa redaktorów serii 9

Wstęp 13

I. Kształtowanie się modeli podatku spadkowego w prawie rzymskim 29
1. Terminologia i podstawy źródłowe 29
2. Pierwotna wolność od podatku spadkowego. Świadectwo Justyniana 38
3. Model Oktawiana Augusta 48
3.1. Przedmiot opodatkowania i wysokość podatku 48
3.2. Zwolnienia podatkowe – kryterium „najbliższej rodziny” 51
3.3. Zwolnienia podatkowe – kryterium wartości majątku i kryterium przynależności do warstwy społecznej 63
4. Zmiany w modelu podatku cesarzy Nerwy i Trajana 70
4.1. Kryteria „szerokiej rodziny”, obywatelstwa i „prawa pokrewieństwa” 70
4.2. Kryterium „niewielkich” spadków i zapisów oraz kryterium wydatków celowych 80
4.3. Nadzwyczajne zwolnienia podatkowe Trajana 87
5. Ustawodawstwo Hadriana – nowy model podatku spadkowego 89
5.1. *Missio in possessionem* dla dziedziców testamentowych 89
5.2. Reskrypt Hadriana i zmiana kryterium „wydatków celowych” 98
5.3. Rozbudowa administracji podatkowej 103
6. Krótka rewolucja Karakalli – *decima* 105
7. Doktryna *vicesimae hereditatis* 107
8. Wnioski 115

II. Modele podatku spadkowego we współczesnym prawie . 119
1. Podatek spadkowy: rozwiązanie uniwersalne? 119
1.1. Podatek spadkowy w tradycji *common law* i *civil law*. Terminologia i dyskusje 119

1.2. Nowy wymiar zagadnienia: podatek spadkowy w sytuacjach transgranicznych 147
1.3. Podatek spadkowy a sytuacja społeczna i ekonomiczna państwa 161
2. Wielość modeli podatku spadkowego 180
2.1. Model chroniący najbliższą rodzinę: Polska 182
2.2. Model chroniący małżeństwo i działalność dobroczynną: Stany Zjednoczone 195
2.3. Model chroniący rodzinne przedsiębiorstwa: Niemcy 210
2.4. Model niwelujący rozwarstwienie społeczne? Indie i Chiny a podatek spadkowy 225
2.5. Model dla starzejącego się społeczeństwa? Doświadczenia Japonii 234
3. Zasady i wartości podatku spadkowego 239
3.1. Ingerencja w prawo do dziedziczenia i w swobodę testowania 239
3.2. Podatek spadkowy wobec prawa własności 245
4. Wnioski 252

III. Nabywanie spadków przez państwo rzymskie a rodzaje *caducum* 263
1. Spadek bez dziedzica? *Bona vacantia*, *caducum* i *hereditas iacens* 263
1.1. Państwo w pozycji dziedzica: przywilej czy konieczność? 271
1.2. Relacja między *caducum* i *bona vacantia* 279
2. Początek i koniec regulacji *caducum* – Oktawian August i Justynian 293
2.1. *Caducum* jako nabycie spadku z mocy prawa 301
2.2. *Caducum* jako ograniczenie woli testatora 311
3. Trzy rodzaje *caducum* 317
3.1. Rozrządzenia *pro non scriptis* 317
3.2. Rozrządzenia *in causa caduci* 319
3.3. *Caducum sensu stricto* 330
4. Nabycie *caducum* przy rozrządzeniach warunkowych 341

4.1. Przejście korzyści w przypadku *caducum* 341
4.2. Przejście ciężarów w przypadku *caducum* 346
5. Ochrona woli testatora – ochrona dziedziców? 351
5.1. *Caducum* a substytucja, *coniunctu*s i dziedziczenie beztestamentowe 351
5.2. Nowa regulacja dotycząca *coniunctus* a *caducum* 353
6. *Caducum*, *indignitas* i nieprzyjęty spadek – reforma Justyniana? 368
7. Wnioski 377

IV. Nabywanie spadków przez państwo w prawie współczesnym 381
1. Spadek bezdziedziczny: na granicy prawa prywatnego i publicznego 381
2. Państwo a nieograniczony krąg spadkobierców ustawowych 383
2.1. Tradycja germańska i anglosaska. Model nieograniczonego kręgu dziedziców ustawowych 388
2.2. Współczesne przemiany modelu. Niemcy, RPA, Anglia i Szkocja 391
2.3. *Escheat* i *bona vacantia* w angielskim *common law* 395
2.4. *Anti-escheat*. Model chroniący przed kadukiem: 21 stanów USA 400
3. Państwo a ograniczony krąg spadkobierców ustawowych 424
3.1. Model przejściowy: od ograniczania zdolności dziedziczenia do rozszerzenia kręgu spadkobierców. Polska 425
3.2. Model ograniczonego kręgu spadkobierców ustawowych. Szwajcaria i Francja 452
3.3. Model chroniący przed „roześmianymi dziedzicami". Anglia, *Uniform Probate Code* i 17 stanów USA 458
4. Państwo a niestandardowe kręgi spadkobierców ustawowych 469
4.1. Model „ukrytego wywłaszczenia". Doświadczenia prawa rosyjskiego a liberalizm anglosaski 469

4.2. Prawa powinowatych, szeroki i wąski krąg spadkobierców ustawowych: 12 stanów USA i dystrykt Kolumbii 482
4.3. Model behawioralny: elastyczny krąg spadkobierców ustawowych. Chiny, Anglia, Kanada, Australia, Nowa Zelandia 498
5. Państwo a zasada domniemania nabycia spadku 519
5.1. Państwo jako dziedzic konieczny. Polska i Niemcy 519
5.2. Fikcja przyjęcia spadku i przyjęcie z dobrodziejstwem inwentarza. Model polski i niemiecki 535
5.3. Spadek wakujący a *succession vacante*. Prawo francuskie a doświadczenie prawa rzymskiego i austriackiego 545
6. Nowa perspektywa: zarządzanie spadkiem a nie nabywanie spadku 563
6.1. Państwo jako podmiot uprawniony do spadku bezdziedzicznego. Prawo niemieckie i polskie a tradycja anglosaska oraz rozwiązania w *mixed jurisdiction* 564
6.2. Instytucje społeczne i edukacyjne jako podmioty uprawnione do spadku bezdziedzicznego. Hiszpania i Stany Zjednoczone 575
6.3. *Unclaimed property*. Zarządzanie dobrami bezdziedzicznymi przez podmioty publiczne 583
7. Spór państw o spadek bezdziedziczny. Mała rewolucja w prawie prywatnym międzynarodowym 593
8. Wnioski 598

Zakończenie 605

Indeks źródeł antycznych 631

Wykaz powołanych aktów normatywnych i orzeczeń 639

Bibliografia 649

Wykaz skrótów 675

PRZEDMOWA REDAKTORÓW SERII

Warto postawić szczere pytanie, czy pogłębiona dyskusja o europejskiej tradycji prawnej to projekt ratowania prawa rzymskiego, które zdaniem niektórych powinno stracić miejsce na wydziałach prawa po powstaniu kodeksów cywilnych, czy jednak szansa na innowacje, które mogą pomóc w rozwoju współczesnej dyskusji o prawie? Kolejna książka w serii z prawa prywatnego dostarcza argumentów na rzecz drugiej ze wskazanych odpowiedzi. Oddajemy do rąk czytelnika porównawczo-historyczne studium, w którym kluczowa okazuje się kwestia: czy, a jeśli tak, to w jaki sposób i w jakim zakresie, można uznać za uzasadniony dochód państwa, wynikający z dziedziczenia przez jego obywateli lub na jego terytorium?

Doceniamy realizm Autora w sposobie łączenia doświadczenia prawa rzymskiego z refleksją prawno-porównawczą. Z jednej strony nie podąża on za ideą „modernizacji" prawa rzymskiego przez powiązanie go z dzisiejszymi próbami ujednolicania prawa prywatnego, z drugiej zaś strony nie podziela sceptycyzmu co do możliwości poszukiwania prawidłowości i zbioru trwałych wartości, jak ma to miejsce w głośnej dziś postmodernistycznej krytyce komparatystyki. Oryginalność pracy wyraża się w tym, że łączy w analizie historyczno-porównawczej zagadnienia z prawa prywatnego (ustawowe dziedziczenie przez państwo oraz sposoby nabywania spadku w takich przypadkach) i z prawa publicznego (podatek spadkowy). Dzięki temu wyraźniej stawia dorobek prawa prywatnego w jego praktycznym kontekście, jaki daje polityczna dyskusja o źródłach i wysokości dochodów państwa. Omawiane przez Autora nie-

dawne zmiany opodatkowania spadku w Polsce i w Stanach Zjednoczonych oraz towarzysząca im – bardzo dynamiczna w USA – dyskusja pokazują, że choć punktem wyjścia takich rozważań są prawnicze odkrycia cesarza Augusta, to dotyczą one zagadnień, które do dziś wywołują kontrowersje w polityce prawa.

Publikowana praca wyróżnia się sposobem łączenia wniosków wyprowadzanych z rzymskich źródeł i problemów, z jakimi boryka się dzisiejsze prawo. Znajduje to wyraz na trzy sposoby. Po pierwsze, obok tradycji *civil law*, a więc budowanej na świadomych odniesieniach do prawa rzymskiego jeszcze przy tworzeniu wielkich kodyfikacji cywilnych, książka szeroko odnosi się do tradycji *common law*. Analizuje prawo amerykańskie z uwzględnieniem różnorodności praw stanowych i dorobku orzecznictwa. Po drugie, podstawą dla zrekonstruowanych w pracy modeli dogmatycznych są obok praw kontynentalnej Europy i *common law* także regulacje Chin, Indii oraz Japonii. Kontekst tworzą tam samodzielne tradycje prawne. Po trzecie, Autor uznał, że przypisanie antycznemu prawu rzymskiemu – jako dorobkowi myśli – wagi podobnej do filozofii greckiej uzasadnia łączenie go z problemami współczesności także w oderwaniu od dorobku interpretacji rzymskich źródeł prawnych od późnego średniowiecza po czas kodyfikacji.

Niewątpliwą zaletą wskazanego rozłożenia akcentów jest przekroczenie granicy europocentryzmu i uwzględnienie faktu, że globalizacja dotyczy także prawa spadkowego. Czytelnik oceni siłę argumentu z doświadczenia prawniczego, użytego przy budowaniu kluczowych dla przedkładanej pracy modeli rozwiązań prawnych. Naszym zdaniem ich oryginalne wyodrębnienie stanowi zachętę dla prawodawcy do refleksji na wartościami, jakie Autor uznał za fundamentalne dla poszczególnych modeli. Sądzimy, że

taki obraz prawa skłoni czytelnika do oceny racjonalności wyborów poszczególnych prawodawców. Natomiast wyraźnie sformułowane postulaty inspirują do dalej idących przemyśleń: czy i co warto zmienić w regulacji dochodów państwa z dziedziczenia?

Ogłaszana drukiem praca potwierdza, że regulacja konkretnej sytuacji społecznej lub zagadnienia jest wyborem z ograniczonego zbioru możliwych, społecznie akceptowalnych rozwiązań. Pokazuje w konkretny sposób, że pogłębione rozważania nad tradycją prawną porządkują i wzbogacają wiedzę współczesnego prawnika o zawartości takiego zbioru.

Wojciech Dajczak
Tomasz Giaro
Franciszek Longchamps de Bérier

Wrzesień 2016

WSTĘP

Pierwszych dziesięć lat po narodzeniu Chrystusa przyniosło rewolucyjne zmiany w prawie spadkowym. Państwo zaczęło ingerować w dziedziczenie w stopniu dotychczas nieznanym. Oktawian August wprowadził podatek spadkowy, a regulacja *caducum,* przyznająca państwu prawo do przejmowania spadków, zyskała swój ostateczny kształt. Historia uprawnień państwa względem spadków po swoich obywatelach trwała w cesarstwie rzymskim przez najbliższe pięć stuleci. Zakończył ją cesarz Justynian, który oficjalnie potwierdził uchylenie podatku spadkowego oraz ograniczył zastosowanie *caducum* do sytuacji, w których nie ma żadnego spadkobiercy. Oba całkowicie przeciwstawne rozstrzygnięcia ukształtowały na tysiąclecia zachodnią tradycję prawną. Każde z nich pozostaje do dyspozycji prawodawcy i albo miało, albo nadal znajduje wielu kontynuatorów. Rozstrzygnięcia stały się dziedzictwem, trwałym elementem myśli prawnej.

Przyszedł czas, aby badania porównawcze nad prawem spadkowym poszerzyć o analizę praktycznych skutków różnych regulacji spotykanych we współczesnych porządkach prawnych[1]. Przyjmowane konstrukcje i aksjomaty stają się najbardziej widoczne na obrzeżach prawa, w tzw. sytuacjach granicznych, do których można zaliczyć m.in. zetknięcie się prawa spadkowego z prawem publicznym.

[1] M.J. de Waal, *A Comparative Overview*, w: *Exploring the Law of Succession. Studies National, Historical and Comparative*, ed. K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann, Edinburgh 2007, s. 22-23.

Wszak rola państwa w prawie prywatnym cały czas wymaga badań[2]. Pozwalają one udzielić odpowiedzi na pytanie, jak połączyć władztwo państwa ze sferą indywidualnej wolności, tak aby nie została nadużyta jego szczególna pozycja. Zagadnienie udziału państwa w spadku pozwala przeanalizować te fundamentalne kwestie w konkretnym przypadku na konkretnym przykładzie. Państwo może uczestniczyć w dziedziczeniu po osobie prywatnej przez ustanowienie podatku spadkowego lub przez przejmowanie spadków, gdy nie ma innych dziedziców. Rzymska myśl prawna pozwala zrozumieć i opisać różnorodność rozwiązań stosowanych we współczesnych porządkach prawnych. Udział państwa w dziedziczeniu nie jest oczywisty ani konieczny. Przez długi czas dyskusja o udziale państwa w spadku ograniczała się do dywagacji, czy państwo przejmuje spadek na prawach suwerena, czy jako dziedzic według prawa prywatnego[3]. Trudno oprzeć się wrażeniu, że spór stał się wyłącznie nominalistyczny, wszak nie o nazwy chodzi, lecz o skutki przyjmowanych regulacji prawnych. Wydaje się, że różnice nie zależą od rodzaju danego państwu tytułu prawnego do spadku, ale uwidaczniają się w zupełnie innym aspekcie prawa. Decydujące zdają się rozstrzygnięcia dotyczące kręgu spadkobierców ustawowych, sposobu nabycia spadku przez państwo oraz uregulowania sytuacji niewypłacalnych spadków bezdziedzicznych.

Celem pracy jest znalezienie odpowiedzi na dwa pytania: jak państwo uczestniczy w sukcesji *mortis causa* i czy w ogóle jest to konieczne rozwiązanie. Wraz z obserwacją, że podatek jest nakładany, rodzi się wątpliwość, czy tak

---

[2] A. Kidyba, w: *Skarb Państwa a działalność gospodarcza*, red. nauk. A. Kidyba, Warszawa 2014, s. 15.

[3] Por. szerzej M. Heckel, *Das Fiskuserbrecht im Internationalen Privatrecht*, Tübingen 2006.

musi być, wszak nie zawsze podatek istniał. Odpowiedzi na zadane pytania nie powinny się ograniczyć do historycznej analizy prawa rzymskiego ani poprzestać jedynie na dogmatycznym przedstawieniu obowiązującego stanu prawnego poszczególnych państw. Dopiero bowiem dzięki połączeniu obu metod oraz uwzględnieniu perspektywy prawa porównawczego staje się jasne, dlaczego w zachodniej tradycji prawnej tak ukształtował się udział państwa w spadku. Z punktu widzenia prawa spadkowego zagadnienie podatku spadkowego łączy się z tematem dziedziczenia przez państwo po swoich obywatelach. Istnienie tego podatku tworzy z państwa spadkobiercę koniecznego w przypadku każdego spadku, przyznając mu określony, stały udział w dziedziczeniu.

W starożytnym Rzymie do czasów Oktawiana Augusta zarówno podatek spadkowy, jak i tytuł państwa do spadków bezdziedzicznych nie były rozpoznawane. Dzisiaj natomiast dziedziczenie spadku przez państwo jest uznawane za coś oczywistego. Zasadność istnienia lub wprowadzania podatku spadkowego zaczyna być coraz częściej kwestionowana, co wsparte jest ogólną liberalną tendencją, która wzmaga niechęć do podatków i w ogóle dzielenia się z państwem. Zauważyć przy tym należy, że podatek spadkowy jest nadal postrzegany jako rozwiązanie powszechnie stosowane[4]. Warto zatem rozważyć, jakie jest uzasadnienie udziału państwa w dziedziczeniu oraz czy jest to słuszne i efektywne rozwiązanie. Podobnie jak w przypadku podatku spadkowego, również w kwestii dziedziczenia przez państwo, w Polsce w ostatnich latach zostały wprowadzane zmiany, w których wyniku Skarb Państwa stracił dotychczasowy udział w spadku. Z podatku spadkowego zwolniona zosta-

[4] P. Smoleń, *Podatki majątkowe*, w: *System prawa finansowego,* t. 3: *Prawo daninowe*, red. L. Etel, Warszawa 2010, s. 331.

ła bliska rodzina spadkodawcy: małżonek, zstępni, wstępni, pasierb, rodzeństwo, ojczym i macocha[5]. Natomiast Skarb Państwa i gminy zostały odsunięte w kolejności dziedziczenia na dalszą pozycję. W prawie do spadku wyprzedzają te podmioty dziadkowie spadkodawcy i ich zstępni, a w wypadku braku wymienionych – pasierbowie zmarłego[6].

Całościowe opracowanie zagadnienia udziału państwa w spadku wymaga spojrzenia z perspektywy zachodniej tradycji prawnej. Rozważania obejmują zatem problem podatku spadkowego oraz kwestię dziedziczenia spadku przez państwo zarówno w prawie rzymskim, jak i współczesnym prawie prywatnym tradycji *civil law* oraz *common law*. Badania będą zmierzać do wskazania przyczyn ciągłości analizowanych rozwiązań prawnych oraz uniwersalności modeli zastosowanych w prawie rzymskim. Uzasadnione staje się więc ujęcie w pracy myśli prawnej starożytnych Rzymian jako wspólnego rdzenia prawa prywatnego krajów należących do zachodniej tradycji prawnej oraz państw czerpiących z tej tradycji. Praca nie zawiera wyłącznie dogmatycznego przedstawienia obowiązującego stanu prawnego poszczególnych państw, lecz stawia pytanie, dlaczego udział państwa w spadku został ukształtowany w dany sposób, według jakich kryteriów oraz czy są to słuszne i efektywne rozwiązania prawne. Kluczowe stają się też pytania o uzasadnienie i o uwarunkowania regulacji prawnych. Podjęte próby odpowiedzi na pytania badawcze nakierowane są na zrozumienie rozwoju zachodniej tradycji prawnej. W trakcie rozważań poszukiwane będą argumenty prawne dla współczesnych rozwiązań oraz podejmowane próby odtworzenia modelu rozumowania prawniczego o rzymskim

[5] Art. 4a ust. 1 u.p.s.d.

[6] Art. 934-934[1] *Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny* Dz.U. 1964 Nr 16 poz. 93.

rodowodzie, który zazwyczaj stanowi wystarczająco dobre narzędzie opisu, a nawet rozwiązywania problemów nowych, stawianych przez współczesność. Szczególne miejsce zajmuje określenie podstaw aksjologicznych udziału państwa w spadku, tak istotnych w ustrojowym państwie demokratycznym.

Udział państwa w spadku nie jest zagadnieniem ograniczonym do prawa krajowego. Szerszej refleksji zostaną poddane te zjawiska, które stają się coraz bardziej aktualne na płaszczyźnie relacji międzynarodowych, i to nie tylko w sferze tworzenia prawa, lecz także jego stosowania. Mowa o wielokrotnym opodatkowaniu spadków oraz konkurowaniu wielu państw o bezdziedziczne spadki transgraniczne. Efekty pracy pozwolą na zarysowanie możliwych rozwiązań również w tych obszarach prawa.

Podejmując temat udziału państwa w spadku Autor wykorzystuje szerszą perspektywę analizy prawa, będącą połączeniem metody historycznej, dogmatycznej i prawnoporównawczej. Szczególna uwaga skupiona będzie na szansach, jakie daje spojrzenie prawnoporównawcze, stanowiące coraz częściej podstawę pracy prawnika praktyka i teoretyka. Potencjał metody prawnoporównawczej zawsze warto wykorzystywać dla krajowego prawoznawstwa. Dla ukazania rozwiązań prawnych w możliwie pełnym kontekście w pracy zastosowano ponadto perspektywę interdyscyplinarną, odwołującą się do ustaleń takich dziedzin nauki, jak: socjologia, ekonomia oraz filozofia.

W pierwszej części pracy analizie zostanie poddany podatek spadkowy w prawie rzymskim. Przedmiotem omówienia stają się tu przede wszystkim źródła prawne: *Digesta justyniańskie, Sentencje Paulusa, Mosaicarum et Romanarum legum Collatio – Zbiór prawa Mojżeszowego i rzymskiego*, *Fragmentum de iure fisci*, *Lex Romana Wisigothorum*, ale też źródła pozaprawne: Kasjusza Diona

Ῥωμαϊκὴ Ἱστορία, Pliniusza Młodszego *Panegyricus* i Appiana z Aleksandrii *Historia romana*.

Przedmiotem części drugiej rozprawy jest zagadnienie podatku spadkowego we współczesnych porządkach prawnych tradycji *civil law* i *common law*. Na podstawie ich analizy zostaną przywołane argumenty prawne stosowane we współczesnym dyskursie o podatku spadkowym, które należy odróżnić od argumentów stosowanych w dyskusjach ekonomicznych i socjologicznych dotyczących tego podatku.

Trzecia część pracy dotyczy zagadnienia nabywania spadków przez państwo w prawie rzymskim. Podstawę rozważań z zakresu źródeł prawnych stanowią następujące zbiory praw: *Kodeks justyniański* – szczególnie konstytucja C. 6,51; *Digesta justyniańskie*, *Instytucje* Gaiusa, *Reguły Ulpiana*, *Kodeks teodozjański* i *Nowele justyniańskie*, natomiast spośród źródeł pozaprawnych istotne znaczenie mają *Roczniki* Tacyta. Analiza w tym rozdziale ksiażki jest ukierunkowana na ustalenie rzymskiego modelu nabywania spadków przez państwo w oparciu o rozwiązania prawne w postaci *caducum* (wprowadzonym przez *leges Iulia et Papia*), *bona vacantia* oraz *hereditas iacens*.

Czwarta część pracy poświęcona jest problemowi nabywania spadków przez państwo we współczesnych porządkach prawnych oraz w prawie prywatnym międzynarodowym. Celem analizy staje się wskazanie modeli rozwiązań dostępnych prawodawcy oraz kryteriów, które pozwalają ustalić najbardziej słuszne i efektywne rozwiązania dla spadków bezdziedzicznych.

Friedrich von Hayek przekonywał, że państwo walczy z kumulowaniem bogactwa w rękach ludzi na dwa sposoby: przez ciężki podatek spadkowy albo przez konfiskatę[7].

[7] F. von Hayek, *The Constitution of Liberty*, Chicago 1960, s. 321.

Karol Marks i Fryderyk Engels przewidywali, że rozpoczęcie rewolucji od zniesienia dziedziczenia nie zawsze bywa celowe i dlatego brali pod uwagę zastosowanie najpierw środków zmierzających tylko do ograniczenia dziedziczenia, tj. wysoki podatek spadkowy, zacieśnienie kręgu spadkobierców ustawowych oraz ograniczenie swobody testowania[8]. Podatek spadkowy budzi opór społeczny przede wszystkim wśród zamożnych grup społecznych. Większości społeczeństw nie podoba się, gdy państwo ingeruje we własność jako w bogactwo zdobyte przez osoby prywatne. Nawet jeśli na niewielu obywatelach ciąży obowiązek zapłaty albo też dochody z podatku stanowią relatywnie mały dochód budżetu, to podatek spadkowy pozostaje symbolem państwa opiekuńczego, a nie *limited government*[9]. Słynne dwie konieczności: podatek i śmierć, wydają się w sposób najpełniejszy uaktualniać w podatku spadkowym[10]. Właśnie to połączenie obu nieuchronności wywołuje u wielu poczucie niesprawiedliwości i nadmiernego obciążenia. W Kalifornii podczas referendum w 1982 r. 60% biorących w nim udział obywateli sprzeciwiło się stanowemu podatkowi spadkowemu[11]. W 2015 r. 71% głosujących w referendum odrzuciło w Szwajcarii pomysł wprowadzenia federalnego podatku spadkowego. Polska uwolniła najbliższą rodzinę od tego podatku już w 2006 r., pozostawiając jednakże obciążenie na innych spadkobiercach. Wiele państw w Europie zdecydowało się na bardziej radykalny krok. Podatek całkowicie uchylono w Czechach (2014 r.), Norwegii (2014 r.), Liechtensteinie (2011 r.), Au-

[8] J. Gwiazdomorski, A. Mączyński, *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1990, s. 14.

[9] L.M. Friedman, *Dead Hands. A Social History of Wills, Trusts, and Inheritance Law*, Stanford 2009, s. 177.

[10] Por. M. Ryznar, *The Odd Couple: The Estate Tax and Family Law*, „Louisiana Law Review" 2015, nr 76, s. 523.

[11] *Ibidem*, s. 176.

strii (2008 r.), Rosji (2006 r.), w Szwecji (2005 r.), Portugalii (2004 r.), czy na Słowacji (2004 r.). Niektóre kraje, jak np. Kanada w 1971 r., Australia i Indie w 1985 r., Cypr w 1997 r., Nowa Zelandia w 1999 r., zrezygnowały z podatku znacznie wcześniej. W 2010 r. przez rok nie było federalnego podatku spadkowego w Stanach Zjednoczonych, w 2015 r. Izba Reprezentantów ponownie go uchyliła, ale ustawa wymaga jeszcze zatwierdzenia przez Senat i nie jest wykluczone, że zostanie ona zablokowana wetem prezydenta. W gorącym okresie wyborów na urząd prezydencki w 2016 r. amerykańska debata może po raz kolejny skupić się na podatku spadkowym. Polityczna dyskusja ponownie rozgorzała też w Portugalii i Indiach, a od pewnego czasu wzbudza zainteresowanie w Chinach.

Tak dużych emocji nie wywołuje zagadnienie przejmowania spadków przez państwo. Wydaje się, że czasy, w których idea rozpalała umysły wszystkich, bezpowrotnie minęły. Swój szczyt pomysł na przejmowanie spadków przez państwo miał w okresie największej popularności komunizmu. Postulat zniesienia dziedziczenia pojawił się w „Manifeście komunistycznym" z 1848 r., a w życie próbowano go wcielić w 1918 r. dekretem w bolszewickiej Rosji. Łączył się z tzw. planem uspołecznienia wszelkiej własności prywatnej. Mniej więcej w tym samym czasie, tj. pod koniec lat dwudziestych XX w. w Anglii i w Stanach Zjednoczonych coraz bardziej popularna stawała się idea ograniczania kręgu dziedziców ustawowych. Zaczęto przekonywać, że nie jest uzasadnione ani ekonomicznie, ani społecznie, aby o spadek mogli ubiegać się bardzo odlegli krewni. Nazywano ich „roześmianymi dziedzicami" (*laughing heirs*), ponieważ otrzymywali dziedzictwo po spadkodawcy, którego nawet nie znali na tyle, aby po nim płakać[12]. Śmiali się

[12] B.A. Garner, *Garner's Dictionary of Legal Usage*, Oxford 2011, s. 519, *s.v. laughing heirs.*

z zaskoczenia wiadomością, jakiej się w ogóle nie spodziewali. W Anglii krąg dziedziców ustawowych ograniczono już w 1925 r., w USA czas większych zmian miał dopiero nadejść. Również w innych krajach zachodniej tradycji prawnej zaczęto zacieśniać już i tak ograniczony krąg dziedziców ustawowych: w Austrii w 1914 r., we Włoszech w 1916 r., a we Francji w 1917 r. W Niemczech lat dwudziestych XX w. *der lachende Erben*, od którego to sformułowania wziął się angielski odpowiednik *laughing heirs*[13], zachowali prawo dziedziczenia mimo wielu prób zmiany tego stanu rzeczy.

Dzisiaj pytanie o przejmowanie spadków przez państwo przede wszystkim łączy się z wielkością kręgu spadkobierców ustawowych. W państwach postkomunistycznych widać wyraźne zmiany w kierunku odsuwania państwa jak najdalej od dziedziczenia. W Polsce w 2009 r. prawo do spadku rozszerzono na dziadków i ich zstępnych oraz na pasierbów. W nowym czeskim kodeksie cywilnym z 2012 r. krąg dziedziców powiększył się o prapradziadków, bratanków i siostrzeńców[14]. Kwestia niesprawiedliwego przejmowania zbyt szybko spadków przez państwo wiąże się ostatnimi czasy z dyskusją nad kształtem dziedziczenia ustawowego. Podnoszone są postulaty większego uwzględniania zmieniających się relacji rodzinnych. Pojawiają się pytania o status osób faktycznie bliskich spadkodawcy, ale niezwiązanych z nim ani więzami krwi, ani małżeństwem. W istocie wystarczającym instrumentem powinien być testament, a jego brak stanowi zawsze pewne świadectwo. Niemniej niektóre regulacje państw *common law* oraz prawo chińskie dopuszczają elastyczne kształtowanie krę-

[13] *Ibidem.*

[14] §1639-1640 OZ. Por. P. Dostalík, O. Horák, *Zmiany w czeskim prawie prywatnym*, „Forum Prawnicze" 2014, nr 4, s. 23.

gu spadkobierców i dystrybucji dóbr spadkowych. Zamiast przepadać definitywnie na rzecz państwa, majątek może być w sposób dyskrecjonalny przekazany tym, którym należy się według słuszności lub dotychczasowej praktyki.

Oba poruszane problemy, tj. podatek spadkowy i nabywanie spadków przez państwo, mają charakter praktyczny. Ukazują różnice w przyjmowanych przez prawodawcę podstawowych zasadach prawa spadkowego. Podatek spadkowy zależy od stopnia ochrony własności i dziedziczenia. Oddaje sposób podejścia do transferów *mortis causa* i *causa donandi*. Natomiast nabywanie spadków przez państwo jest efektem przyjętego kręgu spadkobierców ustawowych, konstrukcji przejścia spadku oraz funkcji państwa jako stróża porządku publicznego. Każde z zagadnień jest istotne dla prawa polskiego oraz współczesnych porządków prawnych. Właściwa ocena rozwiązań prawnych może być dokonana na podstawie analizy dogmatycznej i prawnoporównawczej. Perspektywa prawa rzymskiego pogłębia ją o trzeci punkt odniesienia – historyczne źródło zachodniej tradycji prawnej, a w konsekwencji o porównanie diachroniczne, a więc komparację różnych porządków w różnych momentach dziejów. Wyodrębnione modele rozwiązań prawnych stanowią owoc analizy prawa rzymskiego i współczesnych porządków prawnych zachodniej tradycji prawnej. Jest to wyjście poza linearne spojrzenie na rozwój prawa w kierunku uchwycenia elementów trwałych w myśli prawnej, mimo odmiennych czasów i sytuacji społeczno-gospodarczej. Nie chodzi o poszukiwanie recepcji prawa rzymskiego, ani o precyzyjne odtworzenie historycznego rozwoju prawa, który doprowadził do aktualnych rozwiązań. Tradycja prawna pojmowana jako ciągłość zasad prawnych, ich organiczny rozwój i przekaz w obrębie wspólnego kontekstu kulturowego pozwala dokonywać punktowej analizy. W ten sposób, powiązanie prawa rzym-

skiego z prawem współczesnym ma prowadzić do odkrycia „stałej normatywności". Chodzi o powiązanie na poziomie wspólnoty idei. Podobieństwo rozwiązań ukazuje, że nie wszystko w prawie jest arbitralne. Można dotknąć ograniczeń normatywności, które nie dotyczą tylko kwestii proceduralnych, lecz odnoszą się także do konkretnych rozwiązań. Patrząc na jedność kultury zachodniej zasadne stało się poddanie pod analizę w równouprawnionym stopniu zarówno tradycji *civil law*, jak i *common law*. Przynależność do jednej tradycji nie wyklucza wszak wewnętrznych napięć i odmienności[15]. Spostrzegając zainteresowanie innych tradycji kulturowych przyjmowaniem zachodnich rozwiązań, nie można było pominąć tych porządków prawnych, które czerpią bądź pragną czerpać z europejskiego doświadczenia prawnego. W ten sposób poszukiwanie tego, co trwa oraz tego co zmienia się w myśli prawnej nabiera charakteru uniwersalnego.

Opracowanie w jednej monografii zagadnienia udziału państwa w spadku należy do nielicznych w dotychczasowej nauce prawa. Na pracę składa się analiza dwóch zagadnień: podatku spadkowego oraz nabywania spadków przez państwo. Każde z nich omawiane jest w kontekście źródeł oraz dyskusji doktrynalnej dotyczącej zarówno prawa rzymskiego, jak i prawa współczesnego. Niniejsza praca ma na celu zaproponowanie nowego spojrzenia na omawiane zagadnienia, dlatego w ramach prowadzonej analizy Autor w sposób polemiczny odwołuje się do najważniejszych stanowisk zaprezentowanych w literaturze. Inspiracją do całościowego opracowania problemu udziału państwa w sukcesji *mortis causa* – przez podatek spadkowy i nabywanie spadku przez państwo – była lektura monografii *Law of Succession. Roman Legal Framework and Comparative Law*

[15] H.P. Glenn, *Legal Traditions of the World*, Oxford 2014, s. 24 i n.

Perspective (2011) Franciszka Longchamps de Bérier. Podrozdział poświęcony podatkowi spadkowemu posłużył jako punkt wyjścia dla badania rzymskiego modelu i porównania go z rozwiązaniami współczesnymi[16]. Natomiast analizy dotyczące *caducum* i kręgu spadkobierców ustawowych[17] przyczyniły się do zainteresowania fenomenem udziału państwa w spadku w sposób całościowy. Przyjętą perspektywę potwierdziła rozprawa francuskiego prawnika, laureata Pokojowej Nagrody Nobla i współtwórcy *Powszechnej deklaracji praw człowieka*, Renégo Cassina. W 1914 r. w Paryżu opublikował on pracę pt. *La conception des droits de l'État en matière successorale dans les projets du Code civil suisse.* Omówił w niej prawa państwa do dziedziczenia w projekcie szwajcarskiego kodeksu cywilnego autorstwa Eugena Hubera, odnosząc się zarówno do kwestii podatku spadkowego[18], jak i nabywania spadków przez państwo[19]. W kręgu myśli ekonomicznej na szczególną uwagę zasługuje dysertacja Jeremy'ego Benthama, *Supply Without Burthen Or Escheat vice Taxation*, opublikowana w Londynie w 1795 r., która zawiera jego wizję podatku spadkowego i nabywania spadków przez państwo. Oba zagadnienia zostały także podniesione w ogólnym studium na temat prawa spadkowego *Warum Erbrecht? Das Vermögensrecht des Generationenwechsels in funktionaler Betrachtung* (2014) autorstwa Anatola Dutty[20]. Inspirujące dla niniejszej pracy były również rozważania Reinharda Zimmermanna na

[16] F. Longchamps de Bérier, *Law of Succession. Roman Legal Framework and Comparative Law Perspective*, Warszawa 2011, s. 146-148.

[17] *Ibidem*, ss. 48-49, 88-89, 96-97.

[18] R. Cassin, *La conception des droits de l'État en matière successorale dans les projets du Code civil suisse*, Paris 1914, s. 22 i nn.

[19] *Ibidem*, s. 35 i nn.

[20] A. Dutta, *Warum Erbrecht? Das Vermögensrecht des Generationenwechsels in funktionaler. Betrachtung*, Tübingen 2014, ss. 185-197, 105-112.

temat podatku spadkowego oraz nabywania spadku przez państwo zawarte w pracy zbiorowej na temat dziedziczenia beztestamentowego pt. *Comparative Succession Law,* tom 2: *Intestate Succession* (2015)[21]. W żadnej z tych publikacji nie wydobyto jednak w sposób całościowy argumentów prawnych, które pozwolą na ocenę obu rozwiązań z punktu widzenia zachodniej tradycji prawnej. Niniejsza książka stara się natomiast wskazać kryteria wyróżniające modele prawne, tak aby mogły służyć prawodawcy do świadomego kształtowania rozwiązań prawnych.

W literaturze romanistycznej podatek spadkowy był tematem często analizowanym w XIX i XX w., a wspominają o nim także prace z XVII i XVIII w. W ówczesnej analizie dominowały próby historycznej rekonstrukcji podatku spadkowego oraz dążono do wyznaczenia początków jego regulacji i ustalenia dokładnego momentu uchylenia[22]. Najnowsza praca podejmująca także temat po-

[21] *Comparative Succession Law,* t. 2: *Intestate Succession*, ed. K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann, Oxford-New York 2015.

[22] Do najważniejszych prac można zaliczyć następujące pozycje: F. Schrag, J.M. Dautel, *Disputatio juridica de vicesima hereditatum*, Argentorati (Strasburg) 1677; J. Voet, *Commentarius ad Pandectas: In quo praeter Romani Iuris principia ac controversias illustriores, Ius etiam hodiernum,* & *praecipuæ Fori Quaestiones excutiuntur. Supplementum*, Trajecti ad Rhenum 1793, X, II, § 43; J. Voet, C. Burman, *Commentariorum ad Pandectas libri quin quaginta, in quibus, præter romani juris principia ac controversias illustriores, jus etiam hodiernum,* & *præcipuæ for quæstiones excutiuntur,* Venetiis 1828, XXXVII, XVIII, 29; C. Poisnel, *Recherches sur l'abolition de la* Vicesima Hereditatium, „Mélanges d'archéologie et d'historie" 1883, nr 3, z. 1, s. 312-327; J.J. Bachofen, *Die Erbschaftssteuer, ihre Geschichte, ihr Einfluß auf das Privatrecht*, w: idem, *Ausgewählte Lehren des römischen Civilrechts*, Bonn 1848, ss. 322-395; M. Vigié, *Études sur les impots romains: Vicesima libertatis. Vicesima hereditatis*, Paris 1881; A. Rousseau, *De l'Impôt sur les mutations par décès en droit romain: Des rapports du droit de transcription avec le droit de mutation à titre onéreux dans la législation française,* Paris 1886; O. Hirschfeld, *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diokletian*, Berlin 1905; G. Schanz, *Studien zur Geschichte und Theorie der Erbschaftssteuer*, „Finanz-Archiv Zeitschrift" 1900, t. 17, z. 1, s. 1-62; F.S. Maranca, *Intorno alla lex Iulia de vicensima hereditatium*, Roma 1924; G. Wesener, Art. *Vicesima hereditatum,* RE 1958, VIIIA, 2, s. 2471-2479; L. Rodriguez Alvarez, *Algunas notas en torno a la lex de vicesima*

datku spadkowego, ale w ujęciu ograniczonym czasowo: od Oktawiana Augusta do Dioklecjana, to monografia Svena Günthera *»Vectigalia nervos esse rei publicae«. Die indirekten Steuern in der Römischen Kaiserzeit von Augustus bis Diokletian*, Wiesbaden 2008.

Problem kluczowy dla przedkładanej książki nieobcy jest też polskiej literaturze romanistycznej, w której wysuwano postulat zwiększenia badań nad rzymskim prawem podatkowym, w tym także podatkiem spadkowym. Podniosła go Anna Pikulska-Radomska w przekrojowej pracy *»Fiscus non erubescit«. O niektórych italskich podatkach rzymskiego pryncypatu* (2013), w której analizuje także rzymski podatek spadkowy. Wcześniej podobne stanowisko w kwestii analizy rzymskiego podatku spadkowego oraz nabywania spadku przez państwo zajął w swoich pracach Marek Kuryłowicz[23]. Niniejsza praca jest także próbą odpowiedzi na te apele. Dotychczas przedmiotem analizy stały się niektóre aspekty podatku spadkowego, w tym organizacja systemu poborców podatkowych, zawarta w artykułach Renaty Świgroń-Skok[24] oraz Rafała Wojciechowskiego[25]. Zarówno w dotychczasowych romanistycznych pracach zagranicznych, jak i polskich nie została jednak podjęta próba całościowego spojrzenia na podatek spadkowy, nie tylko w celu opisania jego konstrukcji na podstawie dostępnego materiału źródłowego, lecz także zidentyfikowania argu-

hereditatium, RIDA 1986, s. 213-246.

[23] M. Kuryłowicz, *»Vicesima hereditatum«. Z historii podatku od spadków*, w: *W kręgu prawa podatkowego i finansów publicznych. Księga dedykowana Prof. C. Kosikowskiemu w 40-lecie pracy naukowej*, red. H. Dzwonkowski, Lublin 2005, s. 217-223; idem, *Swetoniusz, »Caligula 38«: próba interpretacji w świetle rzymskiego prawa spadkowego*, „Studia Prawnoustrojowe" 2007, nr 7, s. 179-188.

[24] R. Świgroń-Skok, *Organizacja służb skarbowych w sprawach podatku od spadków w państwie rzymskim*, „Studia Prawnoustrojowe" 12, Olsztyn 2010, s. 243-253.

[25] R. Wojciechowski, *Znaczenie publikanów dla skarbowości republiki rzymskiej,* w: *Z dziejów skarbowości,* red. idem, Wrocław 2009, s. 87-99.

mentów prawnych, które decydowały o różnych modelach podatku spadkowego w prawie rzymskim. Zagadnienie nabywania spadków przez państwo zarówno w postaci *caducum*, jak i *bona vacantia* posiada szeroką romanistyczną zagraniczną literaturę przedmiotu. Nieocenione są dzieła Vittoria Scialoji[26] oraz Pasquala Voci'ego [27]. Na szczególną uwagę zasługują także kluczowe prace Vincenzo Arangio Ruiza, *Augustus: studi in occasione del bimillenario Augusteo*, Roma 1938, Riccardo Astolfiego, *I beni vacanti e la legislazione caducaria*, Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano „Vittorio Scialoja", LXVIII, 1965, s. 323-336 oraz Siro Solazziego, *Attorno ai „caduca"*, Napoli 1942, które zawierają szczegółowe dyskusje nad różnicą między *caducum* a *bona vacantia*. Spośród nowszych analiz na uwagę zasługuje opracowanie nabywania spadków przez państwo od strony organizacji aparatu państwowego, dokonane przez Tullio Spagnuolo Vigoritę[28].

Prezentowana rozprawa natomiast poszerza dotychczasowe rozważania o szczegółową analizę konstytucji cesarza Justyniana z 534 r. C. 6,51 *De caducis tollendi.* Nie była ona wcześniej przedmiotem wnikliwych badań zarówno w romanistycznej literaturze polskiej, jak i zagranicznej. Wspominano ją tylko przy okazji opracowań ogólnych. W ostatnim czasie dopiero Carmen Ortis Garcia, wykorzystała ją do analizy upadku zapisu testamentowego[29]. Wcześniej konstytucja Justyniana interesowała badaczy właśnie ze względu na nową regulację prawa przyrostu oraz reguły interpretacji rozrządzeń *mortis causa* dokonywanych łącz-

[26] V. Scialoja, *Diritto ereditario romano*, Roma 1934.

[27] P. Voci, *Diritto ereditario romano*, vol. I-II, Milano 1963.

[28] T. Spagnuolo Vigorita, *Bona caduca e giurisdizione procuratoria agli inizi del terzo secolo d.C.*, Labeo 1978, nr 24, s. 131-168.

[29] C. Ortis Garcia, *La vacante en los legados. A proposito de la Ley Unica de Caducis Tollendi (C. 6,51)*, Madrid 2006.

nie bądź rozłącznie. Zawiera ona jednak przede wszystkim rozstrzygnięcia dotyczące *caducum* oraz przedstawia reformę Justyniana w nabywaniu spadków przez państwo, które to zagadnienia zainspirowały Autora przedkładanej rozprawy do szczególnego skupienia się na jej analizie i wzbogacenia dyskusji romanistycznej.

Współczesna, bardzo bogata, literatura dotycząca podatku spadkowego i nabywania spadków przez państwo zarówno w Polsce, jak i w państwach omawianych w niniejszej pracy jest wskazywana w odpowiednich rozdziałach. Nie istnieje dotychczas żadne opracowanie, które byłoby w całości poświęcone zjawisku udziału państwa w spadku w szerokiej perspektywie, obejmującej prawo rzymskie, współczesne prawo prywatne oraz prawo porównawcze. Ostatnia monografia dotycząca projektu szwajcarskiego kodeksu cywilnego z ograniczoną analizą prawnoporównawczą została wydana ponad sto lat temu. Niniejsza praca, opierając się na dorobku nauki prawa, ma szansę zapewnić powstałą lukę i zaproponować nowe podejście do zjawiska udziału państwa w sukcesji *mortis causa*. Ujęcie przekrojowe ma swój fundamentalny cel – uchwycenie uniwersalności myśli prawnej i sprawdzenie, czy rzeczywiście dzisiejszy prawodawca, nawet w sposób nieświadomy, podąża ścieżkami wyznaczonymi w epoce starożytnego Rzymu. Mimo upływu czasu, odmiennej gospodarki i zrewolucjonizowanej kultury liczne zasady prawa rzymskiego są nadal z nie mniejszą siłą obecne w prawie współczesnym. Nie zawsze pamięta się o ich antycznym rodowodzie, co *notabene* nie jest konieczne dla mocy perswazyjnej wywodzonych z Rzymu argumentów. Wszak nie przestają one być drogowskazami dla teorii i praktyki prawa. Niniejsza książka stanowi studium przypadku, które ma dowieść, że dziedzictwo rzymskiego prawa ukształtowało siatkę pojęciową pozwalającą opisać i ocenić udział państwa w spadku.